

nen van het object. Enerzijds schetst hij de feitelijke oorsprong en ontwikkeling in samenhang met de culturele en maatschappelijke omstandigheden in de diverse landen, anderzijds de mythologisering (de Griekse en Egyptische mysteriën, de profeten uit de joodse historie, de Tempelridders etc.) die door de vrijmetselaren zelf van hun verleden is gemaakt. Van de Sande gaat uit van recente Engelse wetenschappelijk publicaties bij zijn oordeelvorming over het geboortjaar van de vrijmetselarij. Hij komt tot de conclusie dat de eerste loge, 'Mary Chapel' genaamd, in Edinburgh door Sir William Schaw (1550-1602), bouwmeester van koning Jacobus VI, in 1599 werd opgericht. Eerst in 1717 kreeg de vrijmetselarij haar huidige vorm, toen vier Londense loges zich in een landelijke organisatie verenigden. In de tussenliggende eeuw zouden vele stromingen als het hermétisme, de kabbalistiek, de alchemie en de rozenkruisers-beweging in een soort kruisbestuiving invloed hebben uitgeoefend op ritualen en symbolen van de vrijmetselarij, aldus Van de Sande.

De eerste loge in de Lage Landen zien wij in Den Haag in 1734. Het was een deftig, orangistisch en pro-Engels gezelschap, dat reeds na een jaar door de Staten van Holland werd verboden. Maar al spoedig bleek dat ondanks grote weerstand van de katholieke en gereformeerde kerk de maçonnerie in de tweede helft van de achttiende eeuw zich in zeer snel tempo verbreidde. Het was de hoogzomer van de Verlichting die samenviel met de gouden tijd van de vrijmetselarij. Uitvoerig beschrijft de auteur de uiteenlopende ontwikkeling in Nederland en België. Het burgerlijke karakter van het logeleven in het noorden, dat zich spiegelde in de prinselijke glans (Prins Frederik werd in 1816 tot Grootmeester gekozen en bleef dit tot 1881!) en de politieke aspiraties van onze zuiderburen, waar de loges zich ontwikkelden tot een liberale zuil. Ook de houding tegenover de katholieke kerk werd in België steeds agressiever en de orde kreeg een sterk anti-religieus karakter. De vrijmetselarij in België en Nederland groeide steeds verder uit elkaar en het verschil tussen de angelsaksische en mediterrane vrijmetselarij, die zich in West-Europa duidelijk aftekende, vond zijn weerspiegeling in de Lage Landen. De houding van de katholieke kerk, die zich vanaf de pauselijke bul uit 1738, tot na de enigszins genuanceerde formuleringen tijdens het Vaticaanse Concilie, krachtig tegen de vrijmetselarij heeft verzet, wordt door de auteur uitgebreid en deskundig besproken.

Het boek van Van de Sande, dat vele hier niet genoemde aspecten van het fenomeen behandelt zoals onder andere de positie van de vrouw, de invloed op de carrière van de leden, de kunst en de vrijmetselarij, de vervolging tijdens de Duitse bezetting, verdient onze waardering. Maar ook een kritische kanttekening is hier op zijn plaats. Een notenapparaat in het boek wordt node gemist. Hoewel bij ieder hoofdstuk een literatuuropgave wordt vermeld, is het vaak niet na te gaan waar de schrijver de gegevens vandaan heeft die hij in de tekst gebruikt. Opvallend is dat een aantal landelijke figuren, die in de vrijmetselarij in ons land een belangrijke rol hebben gespeeld, in het boek niet worden vermeld. Ik denk hierbij onder anderen aan de theoloog en Tweede kamerlid voor de SDAP, ds. G. W. Melchers (1869-1952) en de secretaris van de Stichting van de arbeid, mr. B. C. Slotemaker (1895-1952).

G. W. B. Borrie

R. J. A. van Gils, W. Klinken, H. Roozenbeek, *Bergen op Zoom als militaire stad* (Brochurereeks van de Sectie Militaire Geschiedenis XVI; Den Haag: Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht, 1996, 152 blz., ISBN 90 70677 43 1).

Met het uiteenvallen van de Sovjetunie en de opheffing van het Warschaupact kwam er een

einde aan de Koude Oorlog. Voor de Koninklijke Landmacht had dit ingrijpende consequenties. In plaats van een groot leger van hoofdzakelijk dienstplichtigen koos de politiek vooreen kleiner, professioneler leger van beroepsmilitairen. Door de afschaffing van de dienstplicht en de afslanking van het beroepsleger zullen ook een aantal kazernes hun poorten moeten sluiten. Aanleiding voor de uitgave van dit boek is het vertrek van de landmacht, in de zomer van 1996, uit Bergen op Zoom.

Weinig steden in Nederland kunnen bogen op een zo oude, diverse en roemrijke militaire geschiedenis als Bergen op Zoom. Door haar strategische ligging zou de stad in de Tachtigjarige Oorlog vooral naamsbekendheid verwerven als 'sleutel tot Holland en Zeeland'. In het eerste deel, waarin R. J. A. van Gils de periode vóór 1795 (7-39) behandelt, krijgt de Tachtigjarige Oorlog een prominente plaats. De stad wist tijdens deze oorlog meerdere Spaanse aanvallen en belegeringen te doorstaan, waarvan vooral het ontzet in 1622 beroemd is geworden in de vaderlandse geschiedenis. Door de aanpassing van de vesting in 1698, volgens een door de grote vestingbouwkundige Menno van Coehoorn ontwikkeld vestingbouwsysteem, stond Bergen op Zoom in de achttiende eeuw als een van de sterkste vestingen van Europa bekend. De bijnaam *La Pucelle* ('De Maagd') gaf al aan dat de vesting onneembaar werd geacht. In 1747 wisten Franse troepen echter de vesting in te nemen en werd *La Pucelle* ontmaagd.

In het tweede deel behandelt W. Klinkert de periode 1795-1918 (40-72). Na de bevrijding van de Fransen in 1814 en de onafhankelijkheid van België verloor de vesting haar strategische waarde. In 1869 werd begonnen met de afbraak van de vesting. Bergen op Zoom bleef desondanks een aanzienlijk garnizoen herbergen, en tevens werd de relatie tussen de militairen en de stad in de loop van de negentiende eeuw hechter en diverser van aard. Klinkert weet de lezer een boeiend beeld te schetsen van het garnizoensleven.

Het laatste deel door H. Roozenbeek behandelt de periode na 1918 (73-146). De auteur besteedt uitvoerig aandacht aan de verdediging van de stad in de Tweede Wereldoorlog, mede ondersteund door Franse verkenningseenheden, en de bevrijding door de Canadezen op 30 oktober 1944. Na 1945 verloor Bergen op Zoom definitief zijn betekenis als bewaker van de zuidgrens. De militaire waarde van de stad zou voortaan uit andere dingen blijken. De nadruk kwam eerst te liggen op de opleidingen voor de veldartillerie, en later op de rij-opleidingen. In de zomer van 1996 werd de Rijsschool Bergen op Zoom opgeheven. Met de sluiting van de Cort Heyligerskazerne zal ook de militaire aanwezigheid in Bergen op Zoom tot het verleden van de stad behoren.

De auteurs weten in dit boekje een korte maar boeiende beschrijving te geven van vijf eeuwen Bergse militaire geschiedenis. Niet alleen sluiten de drie delen goed op elkaar aan, zij zijn tevens voorzien van vele interessante illustraties, die de leesbaarheid ten goede komen. Vanzelfsprekend kan een boekje als dit geen uitputtende beschrijvingen geven. Het onderwerp leent zich dan ook goed voor een verdere uitwerking. Spijtig is het daarom te moeten constateren dat het boek slechts een beknopte literatuuropgave heeft en dat een notenapparaat zelfs geheel ontbreekt.

Edwin Maes

J. Ickenroth, *De Rijkspost in Limburg* (Posthistorische Studies XVII; Amstelveen: Nederlandse Vereniging van poststukken- en poststempelverzamelaars, 1995, 155 blz., f 36,-, ISBN 90 71650 11 1; niet in de boekhandel verkrijgbaar, wel bij de uitgeefster (postbus 779, 1180 AT Amstelveen) en de postzegelhandel).